Constantin Frâncu, *Gramatica limbii române (1521-1780)***, Iaşi: Casa Editorială Demiurg, 2009**

Lucrarea profesorului Constantin Frâncu reprezintă continuarea şi amplificarea cercetării realizate de autor în capitolele de *Morfologie* şi *Sintaxă* publicate în volumul colectiv coordonat de I. Gheţie, *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)* din 1997. Autorul păstrează delimitarea tradiţională a epocilor limbii române literare, plecând de la primul document cunoscut, *Scrisoarea lui Neacşu*, şi până la gramatica lui S. Micu şi Gh. Şincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* din 1780, considerată drept graniţă între perioada veche a limbii române literare şi începutul celei moderne. Cercetarea diacronică este îmbinată cu cea sincronică, autorul păstrând în acest scop delimitările secţiunilor sincronice (de la 1521 până la 1640, pe de o parte, şi de la 1640 şi până la 1780, pe de alta) din volumul colectiv. Gramatica, ordonată în manieră tradiţională după morfologie şi sintaxă, foloseşte metoda „observaţiei *uzului* şi normelor literare din perioada cercetată aşa cum apar acestea redate în documente, însemnări, inscripţii şi diferite texte literare" (p.14).

Noutatea lucrării pe care o semnalăm constă în diversitatea documentaţiei cercetate şi a abordării metodologice. Pe lângă textele literare, avute în vedere de majoritatea lucrărilor de sinteză a limbii române, autorul culege exemple şi din documente particulare, însemnări şi inscripţii româneşti de până la 1780, ceea ce asigură o complexitate sporită analizei lingvistice a factorilor diatopic, diacronic, diastratic şi diafazic din epoca veche a limbii române. De asemenea, sunt avute în vedere primele gramatici româneşti, inclusiv cea, deja menţionată, a lui S. Micu şi Gh. Şincai, relevante din două puncte de vedere: „sunt mărturii privind uzul şi norma literară din epocă şi constituie prin *comentariile lor* privind limba de atunci elemente relative la nivel *metalingvistic*" (p. 15, s. a.). Metodologic, utilizarea teoriei gramaticalităţii şi a prototipului permite studiul inovaţiei lingvistice din momentul apariţiei sale în zonele periferice ale sistemului până la stabilizarea sa în norma dialectală, literară sau populară şi dezvoltarea de noi forme prototipice. Achiziţia noţiunilor recente din literatura de specialitate permite descrierea înrudirii fenomenelor limbii într-un *continuum* ce asigură echilibrul sistemului prin *densitatea*

BDD-R75 © 2010 Centrul de Studii Biblico-Filologice
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 10:54:19 UTC)

formelor prototipice, surprinzând în acelaşi timp şi aşezarea variată a fenomenelor care determină apariţia schimbării lingvistice, ca principal factor evolutiv. Riguros structurată şi exemplificată, lucrarea are meritul de a reuni, spre deosebire de contribuţiile parţiale care au precedat-o (O. Densusianu, Al. Rosetti, I.-A. Candrea, Al. Mareş, Gh. Chivu, C. Dimitriu, Mioara Avram şi V. Arvinte), analize lingvistice care privesc o întreagă epocă, evidenţiindu-i prin aceasta trăsăturile de ansamblu şi periferice, direcţiile de evoluţie de la etapă la etapă, momentele de continuitate şi cele de ruptură.

Lucrarea este organizată în patru capitole, prevăzute cu o secţiune de *Concluzii*, şi cuprinde un rezumat în română şi engleză, o bibliografie abundentă, un indice general şi facsimile. Păstrând distincţia saussuriană în planul cercetării, autorul reafirmă ideea, deja consacrată în literatura de specialitate, a imposibilităţii separaţiei între dimensiunea descriptivă şi cea evolutivă a limbii: „pe planul obiectului nu există opoziţie ireductibilă între sincronie şi diacronie" (p. 17). Elementele limbii alcătuiesc norma unei epoci tot aşa cum sunt părţi constitutive ale unui sistem în mişcare, fenomenul lingvistic luând naştere din această permanentă pendulare între echilibru şi nevoia de schimbare. Reluând ideea coşeriană, din cunoscutul studiu despre sincronie şi diacronie, a prezenţei virtualităţilor schimbării în interiorul sistemului lingvistic, Constantin Frâncu analizează periferizarea disimetriilor, modul cum „presiunea paradigmatică" duce la eliminarea neregularităţilor din sistem: „vorbitorii, deşi conservă structurile lingvistice, tind instinctiv şi involuntar să înlăture anumite disimetrii ale structurii moştenite, în primul rând dintr-o necesitate inerentă fiinţei umane: necesitatea de economie, de exprimare printr-un minimum de mijloace a unui conţinut cât mai bogat şi mai nuanţat" (p. 17).

Primul capitol, *Morfologia limbii române dintre 1521 şi 1640*, prezintă situaţia tuturor părţilor de vorbire, identificând cele două tendinţe generale ale epocii: „tendinţa de simplificare şi cea de elaborare, de redundanţă" (p. 17), incluse într-un proces general evolutiv al limbilor de diminuare a pertinenţei morfologice în schimbul accentuării celei sintactice şi de diferenţiere netă a informaţiei morfologice de cea sintactică şi lexicală. Organizată pe dinamica schimbului şi a permanenţei în interiorul raportului dintre norma vremii şi impactul inovaţiei, analiza lui Constantin Frâncu urmăreşte

BDD-R75 © 2010 Centrul de Studii Biblico-Filologice
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 10:54:19 UTC)

structura morfologică a limbii atât în norma literară, cât şi în cea regională, a graiurilor. Schimbările privesc distribuţia, în cadrul clasei lexico-gramaticale a substantivului, a unor desinenţe de număr, gen sau caz (prin apariţia şi răspândirea desinenţei de vocativ *-ule*), a articolului sau a repartiţiei substantivelor în clase de flexiune (treceri de la declinarea a III-a la declinările I sau a II-a, mai stabile). Studiul urmăreşte, în cazul pronumelui, apariţia formelor de *î* protetic, a formei analogice *acestei* sau a hipercorecţiilor *teu*, *seu*, ori, în categoria verbului, trecerile de la o conjugare la alta sau crearea unor subdiviziuni în cadrul unor conjugări ca urmare a legilor analogiei, apariţia şi consolidarea în limba română a unui supin nepăstrat din latină (inovaţie a dialectului daco-român, absentă din celelalte dialecte dunărene şi din alte limbi romanice), răspândirea, asemeni formelor pronominale corespondente, a ipostazelor verbului *a fi* cu *î* protetic sau a unor hipercorecţii precum *sint* sau *simt* pentru *sînt*. Pe lângă analizele direcţiilor principale de evoluţie ale morfologiei române din perioada 1521-1640, atrag atenţia câteva observaţii fine asupra unor forme deosebite aparţinând normei vremii. Cuvântul *întunerec* avea, în secolul al XVI-lea şi în primele patru decenii ale secolului al XVII-lea, sensul de ‘zece mii’, fiind considerat numeral: *„cinci întunearece”* (CPR., 90/13), *„cinci întunerece”* (CPB, 386/12-13), *„întunearece de svinţi”* (AP. 1618, 50/1). Acest numeral apare în textele religioase traduse din slavă, lipsind din cele originale sau traduse din alte limbi. De altfel, tendinţa de a-l înlocui este vizibilă încă din secolul al XVI-lea, preferându-se, mai ales în textele sudice, numeralul *mii*: *„înturereci de oameni”* (PS, 3/6) şi *„mii de oameni”* (CP, CP^{1}, CP^{2}, 3^{v}/2-3), din pasajul corespunzător. Considerată drept o inovaţie a limbii actuale (DOOM, 2005), construcţia *cartea întâia* sau *cartea dintâia* este consemnată încă de la sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul celui de-al XVII-lea, în CV şi Pravila 1581, fiind considerată de autor drept o creaţie a graiurilor de tip moldovenesc. Substantive *singularia tantum* apar, atunci când desemnează ipostaze concrete ale realităţii, cu forme de plural, cu precădere în texte literare reprezentând variantele nordice: *„să ceară pacele”* (CV, 77^{v}/3), *„foameţi”* (CT, 52^{r}/16). În unele texte se face simţită diferenţierea semantică, accentuată ulterior în limbă şi păstrată până astăzi, prin care formele de plural ajung să

BDD-R75 © 2010 Centrul de Studii Biblico-Filologice
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 10:54:19 UTC)

desemneze nu mai multe exemplare de acelaşi fel, ci mai multe soiuri, sorturi din aceeaşi categorie. Inovaţia semantică este consolidată prin apariţia, iniţial în varianta sud-est-transilvăneană, a unor forme lexicale în *–uri*, care se generalizează după 1640, dând naştere unei noi opoziţii între *carne*/ *cărni*/ *cărnuri*. Pe de altă parte, substantivele de tipul *bătrâneţe*, *tinereţe*, considerate astăzi drept *singularia tantum*, apar în perioada studiată cu forme de plural: *bătrâneaţele* (PO, 66/23-24), *tinereaţele* (MOXA, C, 396/1), *blândeaţele* (CPR., 117/3). Formele de singular, impuse ulterior în limbă, sunt pentru stadiul limbii române de atunci o inovaţie sporadică. Studiul pronumelui dezvăluie forme relevante pentru transformările lingvistice şi sociale ale epocii respective. Stratificarea socială duce la crearea a numeroase forme ale pronumelui de reverenţă, inclusiv la persoana întâi de tipul: *domnia mea*, într-un act din Transilvania, sau *împărăţia mea*, în acelaşi perimetru geografic. Existenţa a numeroase forme alternante este o caracteristică a epocii, lucrarea consemnând tipuri cât mai diverse şi uneori înşelătoare precum cele ale pronumelui de provenienţă latină *ipse*<**ipsu* <*ins(u)*: *cu înşii* (PO, 275/6), *de însul* (PO, 297/4), dar şi *cu rusul* (CV, 6^{v}/13), *cu nusul* (CPR., 120/9), *cu nunsul* (MOXA C, 36) răspândite în textele epocii, mai ales în cele de tip moldovenesc.

Subordonându-se aceloraşi tendinţe, de simplificare şi de elaborare, sintaxa limbii române dintre 1521 şi 1640, cel de-al doilea capitol al lucrării, se transformă în vederea clarificării şi sistematizării structurilor, dar, în acelaşi timp, şi a diversificării formelor expresive care trebuie să se muleze pe un conţinut complex şi nuanţat. Tendinţa vorbitorului limbii de economie a mijloacelor lingvistice duce la sporirea randamentului funcţional al unor elemente, precum a conjuncţiilor *de* şi *dacă*, în exprimarea condiţionalei, după eliminarea conjuncţiei *să*: „*Să nu vă veţi întoarce*, arma sa va ascuţi“ (CP^{1}, 9^{r}, s. a.), dar „Ce, *de nu vă veţi întoarce*, arma sa o va curăţi“ (CP^{2}, 9^{r}, s. a.). Dorinţa de claritate duce la apariţia structurilor sintactice redundante: repetarea şi reluarea subiectului, anticiparea şi reluarea complementelor directe şi indirecte, construcţii personale în locul celor infinitivale. Sub influenţa modelelor străine limba capătă un aspect artificial, vizibil inclusiv în materialele netraduse ale vremii, ceea ce duce la concluzia că „asemenea construcţii livreşti apar

BDD-R75 © 2010 Centrul de Studii Biblico-Filologice
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 10:54:19 UTC)

independent de original, devenind caracteristice exprimării literare a epocii" (p. 237). Circulația textelor determină tendința de întrepătrundere a normelor regionale şi de creare a uneia supradialectale, unificatoare.

În capitolul al III-lea, *Morfologia limbii române între 1640-1780*, autorul urmăreşte impactul schimbării asupra structurării/restructurării sistemului morfologic fără a constata însă consecințe importante, modificările vizând nu categoriile gramaticale, ci mijloacele de expresie. Continuă trecerile de la o declinare la alta (*marmure* la *marmură*, deci de la declinarea a III-a la a II-a, ducând la o redistribuire a formelor în dialectele nordic şi sudic, dar şi invers, de la a II-a la a III-a, *fagur* la *fagure*, ca inovație apărută în vestul țării şi în Oltenia), oscilațiile de gen (*veaci-veacuri*, *câmpi-câmpuri*, *rod-roadă*) sau tendința de accentuare a marcării diferenței de număr (substantivul *fie*, cu plural omonim, este înlocuit cu derivatul *fiică-fiice*, mai clar în privința opoziției de număr). În categoria pronumelui, se generalizează fenomenul de anticipare şi reluare a complementelor directe şi indirecte, ceea ce duce la o mai frecventă utilizare a pronumelor, chiar la o aşa-zisă „hipertrofie"a utilizării formelor neaccentuate în textele moldoveneşti. Dorința de acuratețe a limbajului determină înlocuirea urmaşilor pronumelui *suus* cu cei ai lui *illorum* la plural şi *illui*, *illaei*, la singular. În categoria verbului, apar formele de imperfect şi mai mult ca perfect cu *–m* analogic, la persoana I singular, şi prima atestare a formei de imperfect, inovație a zonei Banat-Hunedoara, cu *–u*, la a III-a plural, într-un text muntenesc (*Cronica* lui Radu Popescu); tot acum se răspândesc formele slabe de perfect simplu (*trimisei*) în locul celor tari (*trimeş*), precum şi cele analogice cu *–ră*, în locul celor etimologice (*lăudarăm*, *văzurăm* pentru *lăudam*, *văzum*). Tendința spre claritate face ca formele diatezei reflexive să fie folosite din ce în ce mai des (formele active cu sens reflexiv ale verbului *a naşte* sunt înlocuite cu cele ale lui *a se naşte*). Cu precădere în acest capitol, cercetarea limbii documentelor, fie ele literare sau particulare, se îmbină cu notarea observațiilor primelor gramatici româneşti, care au avut rolul de a delimita categoriile gramaticale specifice limbii noastre: latiniştii S. Micu şi Gh. Şincai stabilesc pentru prima dată, în limba română, categoria articolului, neexistentă în latină.

BDD-R75 © 2010 Centrul de Studii Biblico-Filologice
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 10:54:19 UTC)

Sintaxa limbii române din perioada 1640-1780 este cercetată în capitolul al IV-lea, remarcându-se aceleaşi tendinţe, de simplificare şi de elaborare, ca în perioada anterioară. Autorul urmăreşte, pe de o parte, direcţiile generale de evoluţie, precum restrângerea utilizării unor structuri şi elemente joncţionale şi extinderea altora, evitarea unor modele sintactice slavone în favoarea celor latineşti sau greceşti, dorinţa unor cărturari ai epocii, precum D. Cantemir sau fraţii Greceanu, de ridicare a limbii române la complexitatea semantică, sintactică şi stilistică a limbilor clasice, tendinţa general romanică spre analitism şi topică liberă. Pe de alta, sunt notate cu acurateţe tendinţele particulare şi secundare ale sintaxei române în norma vremii, precum restrângerea construcţiilor cu infinitivul şi înlocuirea lor cu unele mult mai concrete, prin evidenţierea persoanei, cu conjunctivul, sporirea numărului verbelor copulative, apariţia supinului cu valoare de subiect, apariţia frecventă a predicatului complex (*„au stătut de a mai naşte”*) sau a unor părţi de propoziţie şi elemente relaţionale cu valori semantice specifice vremii. Verbe care în limba actuală au numai regim intranzitiv, funcţionau în limba veche şi ca verbe tranzitive, cu valori semantice diferite de cele prezente. Verbul *a tăcea*, urmat de un complement direct, însemna ‘a ascunde’ în exemple precum *„şi mai multe alalte grişeli ale lor le tac“* (SCC, 61), iar *a năpusti* are, în regim tranzitiv, sensul de ‘a abandona’ în *„fugiră şi năpustiră ţăra“* (LET. C., 137). Unele elemente de relaţie sunt creaţii efemere ale secolului al XVII-lea, dispărând ulterior din normă, începând chiar cu secolul al XVIII-lea. Adverbul *cândai* cu valoare condiţională apare în textele perioadei studiate, ca de pildă în: *„Cândai să va fi îndemnat fata..., atunce silitorul să nevoiaşte numai să o îndzestreadze“* (PRAV. 1646, ap. DA), dar dispare ulterior. Perioada cercetată este însă esenţială pentru stabilirea structurilor sintactice şi a elementelor de relaţie ale limbii literare de mai târziu: „Se poate spune că la sfârşitul perioadei acestea sunt, în general, cele din limba română de astăzi” (p. 377). Textele selectate de autor o confirmă: coordonare disjunctivă a părţilor de propoziţie în „*măcar* bune, *măcar* rele, *măcar* cu blândeţe, *măcar* cu mânie, tu toate le ţine în mintea ta“ (NÎNV., 266, s.a.), propoziţie subiectivă cu regent expresie verbală impersonală în „*Destul este* să ne aducem aminte de proorocul David“ (RG, 8, s. a.) sau apoziţii complexe în

BDD-R75 © 2010 Centrul de Studii Biblico-Filologice
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 10:54:19 UTC)

„Această sfântă carte ce se chiamă *Palia Mathnichi, adecă Biblia de liagea viache şi liagea noao,* mi-au dăruit-o mie, *Ursului, protopopului de la bisearica domnească din Curte, de la Poartă, unde este hramul Svânta Troiță*, măria sa Io Constantin voievod“ (1690, IMCM, I, 315, s. a.). Diminuarea inventarului de elemente de relație duce la fixarea unor structuri sintactice mai clare, mai regulate, iar nevoia de expresie din ce în ce mai variată şi mai complexă generează rafinarea şi specializarea nivelului sintactic al limbii literare. Influențele vin atât din partea sintaxei populare româneşti, care aduce cu sine o topică mai liberă, cât şi din partea sintaxei străine, prin concursul cărturarilor, promovând o topică fixă, cu verbul la sfârşit, şi construcții sintactice artificiale, care au rămas izolate şi nu s-au impus în norma literară.

Perioada cercetată marchează, în istoria limbii române, trecerea de la stadiul oralității la cel al scripturalității, prima etapă fiind una a indicativității, după cum o numeşte autorul, cu mai puține mărci gramaticale, dar mai multe forme sincretice, cu o coeziune mai slabă, cu relații sintactice şi raporturi pragmatice mai puțin elaborate şi fixate. Cea de a doua etapă este una a gramaticalizării, cu o altă sistematizare a limbii cu scopul creării unei simetrii a sistemului lingvistic, cu o coeziune sintactică puternică şi capacități expresive superioare. Volumul atestă, prin informațiile oferite, că limba română are „*un sistem neolatin de tip sintetico-analitic*, mai apropiat de sistemul latin popular“ (p. 419, s. a.). Dezvoltată în condiții istorice şi lingvistice diferite de celelalte limbi romanice, desprinsă de timpuriu de sub influența latinei Imperiului Roman, având altă limbă de cult în perioada medievală, româna şi-a manifestat tendințele nefrânată de constrângeri normatoare, fiind, în acest sens, o „limbă romanică mai naturală” (M. Metzeltin), în care virtualități ale sistemului latinei populare şi-au găsit manifestarea materială, unică în Romania. Volumul urmăreşte, pentru perioada studiată, configurarea normelor limbii române, prin potențarea sau, dimpotrivă, menținerea în latență a posibilităților inerente sistemului nostru lingvistic, prin manifestarea, efemeră sau definitivă, a influențelor semantice, sintactice sau stilistice ale latinei culte, ale limbii greceşti şi slavone, prin scripturalizarea tendințelor limbii populare.

BDD-R75 © 2010 Centrul de Studii Biblico-Filologice
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 10:54:19 UTC)

Sigle

AP 1618 = Apostol fragmentar (*Cuvânt pentru curăţie*), 1618, ed. Gaster, GCR, I;

CP = Coresi, 1570, *Psaltire românească*, Braşov;

CP[1] = Coresi, 1577, *Psaltire slavo-română*, Braşov;

CP[2] = Coresi, [1583], *Psaltire slavo-română*, [Braşov];

CPB = *Codicele popii Bratul*, 1559-1560, ed. C. Dimitriu, Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2005;

CPR = Coresi, [1563], *Praxiu*, Braşov;

CT = Coresi, 1561, *Tetraevanghel*, Braşov, ed. Florica Dimitrescu, Bucureşti, 1961;

CV = *Codicele Voroneţean*, [1563-1583], ms. rom. BAR 448;

IMCM = *Însemnări de pe manuscrise şi cărţi vechi din Ţara Moldovei*, 1429-1750, ed. I. Caproşu şi E. Chiaburu, vol. I-II, Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2008;

LET. C = *Istoria Ţării Româneşti de când au descălecat pravoslavnicii creştini (Letopiseţul Cantacuzinesc)*, ed. M. Gregorian, în *Cronicari munteni*, I, Bucureşti, 1961;

MOXA = *Cronograful lui Moxa*, 1620, în B.P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, ed. G. Mihăilă, II, Bucureşti, 1994;

NÎNV = *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său, Teodosie*, ed. Florica Moisil şi Dan Zamfirescu, Bucureşti, 1970;

RG = Radu Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voevod*, ed. de Aurora Ilieş, Bucureşti, 1970;

PO = *Palia*, 1582, Orăştie, ed. Viorica Pamfil, Bucureşti;

PRAV. 1646 = *Cartea românească de învăţătură de la pravilele înpărăteşti şi de la giudeaţe*, 1646, Iaşi;

PS = *Psaltirea Scheiană*, ms. rom. BAR 449.

Sabina ROTENSTEIN
Centrul de Studii Biblico-Filologice
Monumenta linguae Dacoromanorum
sabinasavu@yahoo.com

BDD-R75 © 2010 Centrul de Studii Biblico-Filologice
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 10:54:19 UTC)